

**Recenzja rozprawy doktorskiej Ks. dr hab. Kazimierza Pierzchały, prof. KUL
Chrystologia starotestamentowa w ujęciu Corpus Paulinum i Listu do Hebrajczyków,
Wydział Teologiczny UKSW, Warszawa 2019, ss. 288,
napisanej pod kierunkiem Ks. prof. dr hab. Waldemara Chrostowskiego**

I. Specyfika i zasadność podjętego tematu oraz struktura rozprawy

Podjmując kwestię biblijnej chrystologii, należy od razu podkreślić dużą teologiczną, historyczną i społeczno-religijną wagę tej problematyki, a jednocześnie jej znaczącą złożoność i obszerność, tak w wymiarze merytorycznym (różne aspekty tematyczne, a także sposoby ich ujęcia i interpretacji), jak też w chronologicznym (szeroki czasowy zakres redakcji i przekazu pisanych tradycji biblijnych o Mesjaszu-Chryście, a także ich recepcji i interpretacji w historii Kościoła). Szeroko pojęty temat mesjanizmu pojawia się od pierwszych do ostatnich stron Biblii, przyjmując różne formy literackie i znaczenia teologiczne, w zależności od kontekstu historycznego, społeczno-kulturowego i religijnego, w obrębie których się rozwijał. Bez wahania można powiedzieć, że należy on do najbardziej ważkich i charakterystycznych kwestii teologii Starego i Nowego Testamentu.

Z uwagi na złożoność i różnorodność, a jednocześnie niejednolity wiek pochodzenia biblijnych tekstów chrystologicznych, jednym z najpoważniejszych problemów związanych z tymi tradycjami jest właściwa metodologia ich lektury i interpretacji. Najbardziej namacalnym dowodem słuszności tego założenia jest fakt, że najwięcej herezji, jakie zrodziły się w Kościele na przestrzeni dwudziestu wieków jego istnienia dotyczy właśnie chrystologii (m.in. arianizm, adopcjonizm, apolinaryzm, nestorianizm, monofizytyzm, monoteletyzm i wiele innych). Stąd rodzi się potrzeba stałej weryfikacji chrystologicznych źródeł i metod ich lektury, która pozwoli na właściwą ocenę genezy, charakteru i wiarygodności mesjańskich pojęć i tradycji oraz poprawną definicję osoby, misji Mesjasza i wciąż rodzących się idei różnie pojmowanego mesjanizmu. Świadomy złożoności i dużej skali trudności problemu, Kościół stale monitoruje sposób podejścia do treści chrystologicznych na płaszczyźnie badań teologicznych i szeroko pojętej aktywności duszpasterskiej swych pasterzy i wiernych, co widać choćby w pracy soborów, nauczaniu papieży i w ukazujących się systematycznie dokumentach.

Na gruncie egzegezy i teologii jednym z najbardziej doniosłych dokumentów w materii chrystologii było w ostatnich latach z pewnością stanowisko Papieskiej Komisji Biblijnej z 1984 roku, którego postanowienia do dnia dzisiejszego wyznaczają drogę dla poszukiwań naukowych. Szukając właściwego podejścia do tej tak istotnej i niezwykle skomplikowanej problematyki, Papieska Komisja Biblijna w pierwszym rozdziale dokumentu przywołuje aż kilkanaście różnego rodzaju metod interpretacji biblijnych tekstów mesjańskich, wśród których do najważniejszych należą podejścia: tradycyjne, historyczne, religiologiczne (Bultmann), krytyczne (odwołanie do kontekstu historycznego i kulturowego tekstów), judaistyczne (Buber), historio-zbawcze (Cullmann), antropologiczne (Rahner, de Chardin), teofanijne (podkreśla ideę objawienia Boga; von Balthasar). Wśród tych różnorodnych metodologicznych podejść na czoło wysuwają się niezmiennie te chrystologie, które, podkreślając historyczność Jezusa, koncentrują się na analizie przypisywanych Mu tytułów i Jego misji zbawczej

(chrystologie oddolne) a także te, które skupiają się na wyjątkowej relacji Jezusa do Ojca oraz Boskiej naturze Mesjasza (chrystologie odgórne). Wszystkie modele uprawiania chrystologii muszą również sprecyzować pojęcie relacji pomiędzy wiarą a historiografią. Z punktu widzenia nauk biblijnych najbardziej zaufaną drogą konsensu w tej materii jest metoda historyczno-krytyczna, która pozwala właściwie określić mesjańskie źródła i chrystologiczne trendy Starego Testamentu oraz ukazać ich wypełnienie w osobie i dziele Jezusa Chrystusa opisanych w tradycjach nowotestamentowych. Z uwagi na to, że metoda ta traktuje słowo Boże jako rzeczywistość historyczną dotyczącą przeszłości, musi być ciągle uzupełniana o inne narzędzia badawcze pozwalające połączyć opisywaną w Biblii Hebrajskiej historię zbawienia z dziełem Jezusa Chrystusa. Musi ukazać spójność tych dwu etapów, jej konsekwencje (wypełnienie) oraz skutki trwające w teraźniejszości, podkreślając Boży i ludzki charakter zawartego w niej słowa.

W duchu tego całościowego modelu chrystologii, teolodzy i egzegeci winni intensywnie współpracować w zrozumieniu osoby i dzieła Jezusa Chrystusa, a jednocześnie związanej z Nim starotestamentowej i nowotestamentowej koncepcji mesjanizmu. Zyskuje ona pełny blask dzięki Tradycji Kościoła, a także osobistym doświadczeniom i interpretacji tej prawdy wiary ze strony jego członków, tak na płaszczyźnie indywidualnej, jak i zbiorowej. Proces ten rozpoczęła aktywność pierwszych gmin chrześcijańskich, w których rodził się obraz Jezusa Chrystusa znany z Ewangelii, a następnie kontynuowała doktrynalna i ewangelizacyjna aktywność Kościoła (sobory, oficjalne magisterium Kościoła i tzw. zmysł wiary u wierzących). W wyniku tego procesu na przestrzeni dziejów powstało wiele modeli chrystologicznych, ale te najbardziej klasyczne ogniskują się wokół argumentów związanych z biblijną ideą Mesjasza – Emmanuela – Jezusa Chrystusa. W ich obrębie można wyróżnić starotestamentowe zapowiedzi Mesjasza proklamowane najczęściej w kontekście idei wybawienia (postać Cyrusa z Iz 45,1-6), odkupienia (pieśni o cierpiącym słudze JHWH z Iz 40-55), a nade wszystko pochodzenia, wyboru i posłania od Boga (Księga Emmanuela Iz 6-12). W ich obrębie należy wyróżnić też nowotestamentowe tradycje biblijne potwierdzające fakt wcielenia Syna Bożego, Jego misję zbawczą manifestowaną w trakcie życia ziemskiego, paschalne misterium męki, śmierci i zmartwychwstania i, w końcu, Jego wyniesienia do chwały Bożej. W tym duchu wypowiadają się wszystkie Ewangelie synoptyczne, Czwarta Ewangelia i pozostałe Pisma Janowe, a szczególnie Corpus Paulinum i Autor Listu do Hebrajczyków.

Oto ogólny tematyczny zarys chrystologii, która pojawia się systematycznie w kolejno ukazujących się publikacjach teologicznych i biblijnych. Z uwagi na wybraną metodologię pracy naukowej bogactwo tych biblijnych tradycji pojawia się prawie w całości na kolejnych stronach recenzowanej dysertacji. Niestety tak szerokie spectrum analizowanej problematyki bardzo wyraźnie odbija się na jakości prezentowanych konkluzji naukowych, które miejscami są nazbyt ogólne, a nawet lakoniczne. Precyzując temat rozprawy, Doktorant już we wstępie, konstatuje, że jest nim *biblijno-teologiczne podejście do tajemnicy Jezusa Chrystusa* (s. 5), a na kolejnych stronach stwierdza, że rozprawa *ujmuje proces wnikania starotestamentowych treści chrystologicznych w głoszoną przez pierwszych chrześcijan kerygmę apostołską i utrwalanych w pierwszych pismach nowotestamentowych* (s. 8). Już na pierwszy rzut oka widać, że temat rozprawy i wyznaczony w tych dwu zdaniach jej cel i przedmiot badawczy jest bardzo (nazbyt) rozległy, co znacząco wpływa na wartość proponowanych analiz i walor merytoryczny wyprowadzanych z nich wniosków. W zdecydowanej większości są one mniej lub bardziej rozległą syntezą treści proponowanych przez egzegetów i teologów w publikacjach poświęconych różnym aspektom biblijnej chrystologii, a tylko w niedużym stopniu wypływają z własnej analizy biblijnego materiału źródłowego. Zawężenie tematu dysertacji do jednego tylko aspektu starotestamentowej czy nowotestamentowej chrystologii lub też zacieśnienie pola badań jedynie do pewnej wąskiej grupy tekstów biblijnych, np. tradycji prorockich, tekstów narracyjnych (historycznych) czy poetyckich, z pewnością bardzo pozytywnie odbiłoby się na wiarygodności i nowatorstwie prowadzonej kwerendy naukowej.

Definiując naukowy proces procedowania, Doktorant stwierdza we wprowadzeniu, że *narracja rozprawy w założeniu swoim jest teologiczno-biblijna i daje pierwszeństwo opisom wydarzeń oraz ich interpretacji mesjańskiej dokonywanej przez natchnionych pisarzy biblijnych, stąd obfitość odnośników i cytatów wraz z komentarzami rozwijającymi wątek chrystologiczny* (s. 9). Jego zdaniem, *ma [to] ułatwić poznanie Chrystusa jako Mesjasza w ujęciu całościowym* (s. 9). Podstawą dla tak rozumianego poznania ma być *pogłębiona lektura starotestamentowych zapowiedzi Mesjasza wylaniającego się z grona starotestamentowych pomazańców oraz biblijnych zapowiedzi przyścia Pomazańca Pańskiego, które spełniają się w Jezusie wskazanym przez Jana Chrzciciela*. Zaproponowany jednak w kolejnych rozdziałach dysertacji sposób prezentacji tych tradycji i ich nowotestamentowego wypełnienia, z uwagi na bogactwo badanych tekstów, brak jasnego kryterium ich doboru oraz przekonującej krytycznej lektury odwołującej się do standardów hermeneutyki i egzegezy biblijnej, tylko w pewnej mierze pozwolił zrealizować wyzwania i cele badawcze stawiane na wstępie.

W związku z wynikającą z tematu dysertacji zasadą doboru biblijnych tekstów, o której Autor nie mówi na żadnym miejscu w jej obrębie, rozprawa posiada trójstopniową strukturę. Każdy z kolejnych trzech rozdziałów zawiera analizę tradycji podejmujących temat genezy i koncepcji idei mesjanizmu i Mesjasza. Każdy z nich w swej pierwszej odsłonie prezentuje bardzo ogólną charakterystykę tekstów chrystologicznych (czas powstania, autor, przesłanie teologiczne), a następnie ukazuje syntezę ich orędzia teologicznego, popartą niekiedy bardzo skróconą egzegezą kluczowych terminów. Egzegeza ta nie odwołuje się wprost do klasycznych standardów metody historyczno-krytycznej ani żadnej innej metody czy podejścia do tekstów biblijnych. Opiera się w zdecydowanej większości przypadków na tekście polskich przekładów (bez odpowiedniego aparatu krytycznego) oraz współczesnych przekładów obcojęzycznych (por. listę biblijnych przekładów w bibliografii), a także na informacjach zaczerpniętych ze słowników, encyklopedii i komentarzy biblijnych. Na kolejnych etapach dysertacji miejscami brakuje fachowej analizy literackiej i egzegetyczno-teologicznej, która prowadziłaby do właściwej i oryginalnej lektury *passusów* chrystologicznych. W związku z przyjętym na wstępie *teologiczno-biblijnym* sposobem procedowania (s. 9), badanie wybranych źródeł staro- i nowotestamentowych w zasadzie pomija kwestie literackie (delimitacja granic perykopy, analiza jej literackiej i redakcyjnej spójności, określenie gatunku i struktury oraz bliższego i dalszego kontekstu). W drugiej części każdego z segmentów poświęconych lekturze wybranych źródeł biblijnych, Doktorant dokonuje skrócone badania tradycji chrystologicznych i formułuje ogólne wnioski.

Rozdział pierwszy poświęcony analizie starotestamentowych oczekiwań na Mesjasza, jest zapowiedziany we wstępie dość lakonicznie: *chrystologiczne dane starotestamentowego okresu historii Izraela* (s. 8). Podnosi on kolejno kwestie rytu namaszczenia na króla w Izraelu na przykładzie relacji o Saulu, Dawidzie i Salomonie (s. 10-20), następnie przywołuje temat tzw. przymierza dawidowego z jego słynną zapowiedzią wiecznej dynastii dla domu Dawida (s. 21-29), by w ostatniej odsłonie kolejno przybliżyć w formie krótkich syntez pozostałe teksty biblijne o podtekście mesjańskim. W tej sekcji Autor zwraca uwagę na protoewangelię (Rdz 3,15) i jej mesjański kontekst, na wybrane teksty o potopie (Rdz 9,9-11), Abrahamie (Rdz 12,1-3) oraz przekazy odnoszące się do dynastii Dawida (1Krl 11,11-13; 2Sm 7,1-16; 24,1-25; Ps 2; 18; 89; 110; 132). W ostatniej części pierwszego rozdziału dużo miejsca poświęca prezentacji tradycji prorockich, z których kluczowe miejsce wyznacza tekstem: Am 9,11-15; Iz 7,11-14; 9,1-6; 11,1-5; 52,13-53,12; Jr 23,5-6; 31,31-34; Ez 34,15-16.23-26; 36,24-28; 37,24-28; Dn 7,13-14; 9,24-27.

Rozdział drugi zadedykowany jest tekstom nowotestamentowym akcentującym motyw wypełnienia mesjańskich zapowiedzi Starego Testamentu. Nie uzasadniając kryterium doboru tradycji ilustrujących te prawdę, Doktorant w analogiczny do pierwszego rozdziału sposób ukazuje kolejno wybrane tradycje ewangelijne: o Janie Chrzcicielu, który rozpoznaje w Jezusie

obiecane go Bożego Mesjasza (s. 82-90), o Piotrze proklamującym mesjańską godność Jezusa (s. 91-93) i mesjańskim podtekście sporu Jezusa z faryzeuszami (Mt 22,41-46). W kolejnych odsłonach pracy Doktorant zatrzymuje się nad takimi mesjańskimi tytułami Jezusa, jak: syn Dawida (s. 93-95), Syn Boga (s. 96-105) czy król Żydów (s. 107-109.127-130). Te analizy przerywa kilkoma teologicznymi dygresjami ukazującymi Jego mesjańską godność i powołanie w scenie skazania na śmierć (s. 106-107), konfrontacji z Barabaszem (s. 109-113), biczowania (s. 113-115), cierniem koronowania (s. 115-123), krzyżowania (s. 124-127.136-138), wyszydzenia na krzyżu (s. 131-135), wypełnienia starotestamentowych zapowiedzi śmierci Mesjasza (s. 138-148) oraz zmartwychwstania (s. 148-154).

Trzeci rozdział rozprawy jest zadedykowany recepcji prawdy o mesjańskiej godności i misji Jezusa w autorskich tekstach Pawła i Liście do Hebrajczyków, choć jego tytuł: *Akceptacja i interpretacja dzieła mesjasza przez Pawła z Tarsu i autora Listu Hebrajczyków*, przynajmniej w swym pierwszym członie, jest dość zagadkowa. Kontrowersyjny jest też układ treści w tym rozdziale. Obiekcje budzić może zespolenie w jednym segmencie strukturalnym pracy tak odrębnych oraz złożonych literacko i teologicznie źródeł biblijnych, jakimi są listy Pawłowe i List do Hebrajczyków. Tylko po części zrozumiałe jest rozpoczęcie tego etapu pracy badawczej od paragrafu zatytułowanego: *Duch Święty ożywia i buduje Kościół*, który podejmuje refleksję nad wybranymi tekstami mesjańskimi z Dziejów Apostolskich (s. 155-159), i kontynuowanie jej niezwykle obszerną sekcją poświęconą życiu i misji Pawła Apostoła (s. 159-177). Analiza aspektów chrystologii Pawła pojawia się właściwie dopiero od strony 177, od której Doktorant ukazuje figurę Chrystusa-Mesjasza jako centrum ewangelii Apostoła z Tarsu, przywołując stosowane przez niego tytuły chrystologiczne: Pan, Mesjasz czy Syn Boży (s. 178-187). W tym zestawieniu trudno jest zrozumieć potrzebę paragrafu zatytułowanego: *Obrona Ewangelii* (s. 187-190) oraz logikę ponownej podsekcji zatytułowanej: *Chrystologia Pawła* podzielonej na paragrafy: Mesjasz wysłannikiem Boga, Mesjasz obdarzony Duchem, Mesjasz ukrzyżowany, Mesjasz zmartwychwstały, Mesjasz w mistycznym Ciele Chrystusa (s. 191-212).

Bez odpowiedniego i wydzielonego z reszty korpusu dysertacji podsumowania tych teologicznych dywagacji, w ostatniej części III rozdziału Doktorant przechodzi od razu do prezentacji starotestamentowej chrystologii w recepcji Listu do Hebrajczyków (s. 212-255). Ten etap badań rozpoczyna ponownie (zupełnie niepotrzebnie) niezwykle rozbudowaną sekcją poświęconą literackiej specyfice i problemowi autorstwa Listu do Hebrajczyków (s. 213-217). W finalnej części rozdziału lektor rozprawy może zapoznać się z syntetyczną prezentacją ogólnych zarysów chrystologii Listu do Hebrajczyków opartą na informacjach zaczerpniętych z konsultowanych publikacji. Bogatą teologię Listu Doktorant ujmuje w dwie zasadnicze sekcje. Pierwsza opiera się na analizie mesjańskich tytułów Chrystusa: Syn Boży i Syn Człowieczy (s. 217-228), druga na problematyce Jego godności Arcykapłana ukazywanej z perspektywy miłosierdzia i wierności, współczucia, podobieństwa do Melchizedeka, idei kultu ofiarniczego i nowego przymierza (s. 229-255).

Całość pracy zamyka 8-stronicowe zakończenie, które jednakże nie podsumowuje i nie odnosi się wprost do wyników przeprowadzonych badań, i nie weryfikuje poprawności obranej metody naukowej, lecz ma na wskroś wymiar parenetyczny i pastoralny. Ujmuje bowiem prawdę o mesjańskiej godności i misji Chrystusa w kluczu obchodów Wielkiego Jubileuszu Roku 2000 w Kościele oraz związanej z tym faktem teologicznej i duszpasterskiej aktywności św. Jana Pawła II.

Trochę szkoda, że na poszczególnych etapach rozprawy i w jej zakończeniu zabrakło choćby krótkich podsumowań, które zebrałyby wyniki uzyskane podczas sukcesywnie dokonywanych analiz literackich i egzegetycznych. Zadaniem tych krótkich podsumowań, a zarazem celem zakończenia rozprawy mógł być zarys wpierw parcjalnego, a następnie całościowego obrazu chrystologii obecnej w wybranych tradycjach biblijnych, z sukcesywnym wyodrębnianiem ich cech indywidualnych i wspólnych.

II. Merytoryczna i formalna ocena rozprawy:

1. Przedmiot badawczy, metoda i cel rozprawy

Jak wynika z tematu dysertacji doktorskiej, jej głównym przedmiotem badawczym, a zarazem zasadniczym celem było z jednej strony zebranie (wszystkich lub reprezentatywnych) wątków teologicznych i historyczno-kulturowych starotestamentowego mesjanizmu, a następnie przebadanie ich recepcji w teologii autentycznych listów Pawła z Tarsu oraz Autora Listu do Hebrajczyków. Jak zaznaczono wyżej, z uwagi na specyfikę tej problematyki oraz jej niezwykle rozpiętość i różnorodność, temat ten wydaje się być bardzo (zbyt) szeroki. Wielość źródeł poruszających kwestię osoby i misji Mesjasza, i szeroko ujętego starotestamentowego i nowotestamentowego mesjanizmu, bardzo utrudnia redakcję tak szerokiego opracowania, zmuszając do koniecznych cięć badawczych, które wpływają na jakość i wiarygodność ostatecznych konkluzji. Ponadto, idąc za metodologią pracy sugerowaną w temacie rozprawy, należało raczej skupić się na reinterpretacji tradycji starotestamentowych jedynie w Corpus Paulinum oraz w Liście do Hebrajczyków. Niepotrzebną w tym kontekście jest prezentacja recepcji mesjanizmu, np. w Ewangeliach czy w Dziejach Apostolskich, czemu poświęcony jest cały rozdział II oraz początkowa część rozdziału III. Z metodologicznego punktu widzenia znacznie lepiej było poświęcić rozdział II analizie kluczowych wątków chrystologicznych obecnych w Corpus Paulinum, a rozdział III w całości przeznaczyć na ukazanie relektury chrystologii starotestamentowej w Liście do Hebrajczyków.

To biblijne orędzie, według zamierzeń wstępnych Autora, miało zostać zaprezentowane w świetle licznych tekstów, które podejmują kwestię mesjanizmu pod kątem ich teologicznej głębi oraz społeczno-politycznych i kulturowo-religijnych konotacji. Biorąc pod uwagę niezwykle rozbudowaną liczbę i zakres tematyczny analizowanych tekstów biblijnych, a przede wszystkim bardzo szerokie spectrum podejmowanej problematyki, której wieloaspektowość i złożoność sygnalizuje treść wszystkich kolejno omawianych źródeł, należy stwierdzić, iż temat, tak sformułowany, choć brzmi bardzo ambitnie, w przyjętej formie rozprawy i zastosowanym kluczu metodologicznym tylko po części gwarantuje zasadność i wiarygodność wniosków odnoszących się do relektury idei mesjańskich. W trakcie wnikliwszej lektury rozprawy niekiedy można dojść do wniosku, iż z konieczności (zbyt wiele badanych tekstów) nie podejmuje ona i nie rozwija wszystkich aspektów teologicznej myśli autorów natchnionych.

W pracy Doktorant nie opowiada się bezpośrednio za żadną metodą egzegezy biblijnej, a kwestię wyodrębnienia i systematyzacji tekstów biblijnych porządkuje według własnego (wprost niewyrażonego) kryterium oceny (s. 5-9). Sposób procedowania naukowego we wszystkich kolejnych rozdziałach pracy Doktorant opiera na zasadach metody intertekstualnej lektury Biblii i metody porównawczej, natomiast rezygnuje z podejść typowych dla egzegezy biblijnej, nade wszystko z metody historyczno-krytycznej, która byłaby bardzo użytecznym narzędziem w tego rodzaju badaniach na tekstach źródłowych. Prawdopodobnie z uwagi na merytoryczne przygotowanie i doświadczenia badawcze Doktoranta (inne pole zainteresowań i pracy naukowej), w pracy brakuje też krytycznej analizy tekstu zawartego w najważniejszych oryginalnych starotestamentowych świadkach tekstualnych. Tego rodzaju analiza, nawet przy pomocy już istniejących opracowań w tej materii, pozwoliłaby wniknąć w ducha oryginalnej wersji pism natchnionych i w znacznej mierze podwyższyłaby jakość proponowanych tez. Na uwagę zasługuje obszerna, choć w wielu miejscach nieco pobieżna analiza porównawcza wybranych tradycji biblijnych dokonana w oparciu o istniejące pomoce leksykograficzne i egzegetyczno-teologiczne.

W kompleksowej ocenie dysertacji można stwierdzić, że jej główne zamierzenie, czyli reprezentatywna prezentacja starotestamentowych tekstów poświęconych idei mesjanizmu i

nowotestamentowych tradycji o Jezusie Chrystusie, został przez Autora osiągnięty w stopniu wystarczającym. Lektor, oddając się lekturze niniejszej pracy, może zapoznać się z różnymi źródłami, które wchodzi w skład prawie wszystkich sekcji Starego i Nowego Testamentu, i z różnorodnymi podejściami do kwestii mesjańskich zapowiedzi i ich wypełnienia w osobie i dziele zbawczym Syna Bożego. Do życzenia pozostawia tylko strukturalny i egzegetyczno-teologiczny aspekt dysertacji, a szczególnie zakres i poziom wyprowadzanych wniosków teologicznych, a co za tym idzie, zbyt mało uporządkowana i sprecyzowana forma prezentacji recepcji starotestamentowych tradycji w listach Pawła i w Liście do Hebrajczyków. Mimo wynikających prawdopodobnie z pośpiechu niedociągnięć formalnych i merytorycznych, rozprawa posiada charakter naukowy. Jej trzystopniowy podział, omówiony powyżej, jest merytorycznie i formalnie usprawiedliwiony, mimo braku wyraźnej strukturalizacji (podział na paragrafy i punkty znacznie ułatwiłby jej lekturę). Autor w kolejnych rozdziałach dysertacji przechodzi sukcesywnie od literackiej prezentacji wybranych do analizy tekstów biblijnych, poprzez ich ogólną analizę egzegetyczną, do sprecyzowania teologicznego przesłania badanych źródeł. Ponadto praca została opatrzona wstępem, który wprowadza w specyfikę analizowanej problematyki i ukazuje wielostopniowe podłoże biblijnej chrystologii. Należy zauważyć także rolę zakończenia w strukturze dysertacji, które ma dość znaczący wymiar parenetyczny, gdyż odwołując się do przedstawionego w pracy biblijnego ujęcia chrystologii, pokazuje jej głębię, uniwersalizm i ponadczasowość posiadające bezpośrednie przełożenie na życie Kościoła.

2. Uwagi odnośnie bibliografii i przypisów

Z uwagi na wyraźnie założone teologiczno-biblijne nachylenie pracy, zgromadzona w dysertacji literatura obejmuje typowo biblijne pozycje bibliograficzne. Na uwagę zasługuje jej rozpiętość, co nie oznacza, że gromadzi najważniejsze pozycje wchodzące w skład literatury przedmiotu, tak na płaszczyźnie bibliografii polsko-, jak i obcojęzycznej. Ponadto nie wszystkie pozycje cytowane w spisie końcowej bibliografii pojawiają się w korpusie pracy, jak również w indeksie autorów (s. 264-266). Jej układ, przynajmniej po części odbiega od standardów przyjmowanych w pracach egzegetyczno-teologicznych. W przypadku tekstów źródłowych bibliografia posiada układ poprawny, wyliczając kolejno: teksty źródłowe, ich tłumaczenia i opracowania krytyczne oraz źródła pozabiblijne i dokumenty Kościoła. Mocno kontrowersyjne jest zaś zaliczenie do tej samej kategorii *Źródeł pozabiblijnych* wszystkich pozostałych publikacji: *Słowników, encyklopedii, leksykonów, konkordancji i atlasów*, a następnie: komentarzy biblijnych, które figurują pod nazwą *Teksty Pisma Świętego z obszernymi komentarzami*, artykułów (pozostają pod nazwą *Opracowania tematyczne*), a także redakcji zbiorowych i literatury uzupełniającej. Kontrowersje budzi nie tylko niestandardowy dla prac z zakresu biblistyki układ bibliografii, ale także przypisanie konkretnych publikacji do wcześniej wydzielonych kategorii bibliograficznych.

Jeśli chodzi o korzystanie z prac i publikacji innych egzegetów i teologów, to w korpusie pracy jest ono na ogół poprawnie. Doktorant korzysta z istniejących publikacji równomiernie, choć niezbyt często, nie wykorzystując zebranej bibliografii w poszczególnych częściach swej dysertacji. Wiele do życzenia pozostawia problem ustosunkowywania się do prezentowanych opinii innych egzegetów i filologów biblijnych. Doktorant w praktyce nie wchodzi w dialog z proponowanymi treściami i w zasadzie nie ustosunkowuje się do ich zasadności.

Z innych uwag formalnych, w tej dziedzinie należy wspomnieć jeszcze o zewnętrznym kształcie adnotacji bibliograficznych. Przypisy, choć niezbyt liczne, czynione są prawidłowo i konsekwentnie, według przyjętych przez Autora reguł. Na płaszczyźnie sposobu opisu publikacji i haseł bibliograficznych nie zauważono większych błędów typograficznych. Zdarzają się nieliczne pomyłki (np. s. 7. 168. 212. 234) i niekonsekwencje (np. s. 8. 38. 82. 109. 172. 190. 217) w cytowaniu niektórych publikacji, czy też brak stron przytaczanych monografii

czy artykułów (np. s. 28. 75. 149). Zdarzają się też błędy w edycji tekstu, np. różnospunktowa lub odmienna czcionka na jednej stronie (np. s. 127), pomyłki w podawaniu sigli biblijnych lub ich niejednolity zapis (s. 48. 50). Błędem edycyjnym jest też numerowanie początkowych stron poszczególnych segmentów strukturalnych rozprawy (s. 5.10.81.155.256; etc.).

3. Język i styl rozprawy

Niestety rozprawa nie we wszystkich swych częściach może się poszczycić poprawnym językiem oraz zrozumiałym i starannym stylem wypowiedzi. Obok licznych *passusów*, które cechuje logika i przejrzystość prowadzonych analiz, porównań i syntez, są również i takie, które pozostawiają wiele do życzenia pod kątem języka i stylu wypowiedzi. Zwłaszcza we wstępach i podsumowaniach poszczególnych rozdziałów, a także w zakończeniu pracy widać pośpiech Autora. W tych segmentach strukturalnych, a także innych częściach rozprawy zdania są chaotyczne, przekazane w niestarannej szacie językowej, a niekiedy mało spójne. Wartość rozprawy na płaszczyźnie językowej obniżają też błędy interpunkcji. Właściwie to pojawiają się w mniejszym lub większym natężeniu w całym korpusie pracy. Pewną wadą są niefortunne i mało eleganckie, a czasem nawet błędne stylistycznie wyrażenia (np. prorok był świadom, s. 62, urywek Ewangelii, s. 171), niedokończone lub urwane zdania prowadzonego wywodu, omyłkowo powtórzone słowa czy niekonsekwentne użycie małych i wielkich liter (np. w nazwach własnych: Biblia Hebrajska i Biblia Grecka, Ewangelieści; etc.). Z pewnością przed ewentualną publikacją pracy konieczna będzie korekta językowa, szczególnie wstępnych i finalnych *passusów* kolejnych rozdziałów dysertacji i jej zakończenia.

W tekście rozprawy oraz w przypisach brakuje trochę pogłębiających i ubogacających dygresji i komentarzy. Z pewnością znacznie większego dynamizmu i wartości naukowej dodałyby dysertacji częstsze i odważniejsze syntezy i podsumowania. Chodzi tu szczególnie o końcowe *passusy* poszczególnych paragrafów i rozdziałów. W wielu przypadkach brakuje jakiegokolwiek ustosunkowania się do prowadzonych analiz, czy zwięzłego sumarium, które raz jeszcze zebrałoby najważniejsze wnioski i spostrzeżenia Autora. Warto też byłoby zadbać o właściwą i jednolitą transkrypcję przytaczanych pojęć i tekstów hebrajskich i greckich. Wielu lektorów nie zna języka hebrajskiego i greckiego, a mogłoby znacznie więcej skorzystać z proponowanych treści, gdyby otrzymało wersję oryginalną tekstu natchnionego w bezbłędnej transkrypcji. Prócz tego, korekcie należałoby poddać błędy rzeczowe wynikające z pomyłek lub zbyt mało pogłębionej konsultacji publikacji biblijnych. Oto tylko kilka przykładów: *proto-Izajasz* obejmuje rozdziały 1-39, a nie 1-30 (s. 48), siostrą Mojżesza była Miriam (s. 50), a interpretacja hebrajskiego pojęcia *hā'almā* czy *'immaānū 'ēl*, jak też innych teologicznych pojęć w tym paragrafie jest zbyt powierzchowna i ambiwalentna (s. 49-61).

Zamieszczone wyżej uwagi formalne nie podważają jednak ogólnej pozytywnej oceny rozprawy i wartości merytorycznej zgromadzonego w niej materiału badawczego. Autorowi dysertacji należy się uznanie za trud włożony w analizę bogatego materiału źródłowego i bibliograficznego. Na podstawie treści dysertacji można dojść do przekonania, iż Doktorant w wystarczającym stopniu posiadał umiejętność porównawczej (intertekstualnej) interpretacji biblijnego materiału źródłowego, co z pewnością nie było rzeczą łatwą z uwagi na jego bogactwo i różnorodność, obszerną literaturę przedmiotu, a także niebiblijne przygotowanie i doświadczenia naukowe Autora.

III. Argumenty do dyskusji

Aby ukazać walory naukowej pracy zapraszam czcigodnego Księdza Doktoranta do dyskusji nad następującymi kwestiami:

- 1) Na podstawie przeprowadzonych analiz egzegetyczno-teologicznych proszę ukazać, główne założenia mesjańskiej lektury tzw. przymierza Dawidowego proklamowanego w imieniu JHWH przez Natana i zinterpretowanego przez Dawida (2Sm 7,1-29);
- 2) W oparciu o przeprowadzone badania źródeł biblijnych proszę zrekonstruować proces stopniowego konstytuowania się chrystologii starotestamentowej. Które teksty Biblii Hebrajskiej należałyby uznać za najstarsze tradycje mesjańskie, a które za najmłodsze?
- 3) W bogatej Tradycji Kościoła, katechizmowych ujęciach nauki o Jezusie Chrystusie, a także modelach tzw. „chrystologii odgórną” akcentuje się Boskie pochodzenie Syna Bożego, Jego chwałę oraz bliską relację z Bogiem Ojcem. W ten sposób na całe dzieło Jezusa Chrystusa i Jego osobę patrzy się z perspektywy Jego preegzystencji i wiary w to, że będąc Bogiem, stał się człowiekiem, aby zrealizować poleconą przez Ojca misję odkupieńczą. Taka perspektywa nie idzie w parze z sekwencją zdarzeń w narracyjnych tekstach chrystologicznych Nowego Testamentu, w których uczniowie i świadkowie doczesnego życia Jezusa wprawdzie widzą w nim niezwykłego człowieka, potężnego w czynie i słowie nauczyciela i proroka, potem powołanego przez Boga i wypełniającego Jego wolę Mesjasza, a dopiero na samym końcu zmartwychwstałego i wstępującego na wyżyny niebieskie Pana, który swą godnością, mocą i chwałą dorównuje jednemu Bogu. Oryginalność i powszechność tej „oddolnej chrystologii” w tradycjach Nowego Testamentu sugeruje, że autorzy tych tekstów wprawdzie ukazują ziemskiego Jezusa z Nazaretu, a dopiero potem komunikują kim w rzeczywistości okazał się skutek swej misji paschalnej. Na przykładzie wybranych tekstów teologii Pawłowej (np. hymnu z Flp 2,5-11) oraz tradycji, które prezentuje Autor Listu do Hebrajczyków (np. Hbr 1,5-13) proszę zobrazować płaszczyzny rozwoju i wzajemnych zależności pomiędzy tymi dwoma podejściami do treści chrystologicznych w procesie ujmowania tajemnicy Jezusa Chrystusa w epoce redakcji pism nowotestamentowych;
- 4) Do jakich wniosków Doktorant dochodzi po zestawieniu ze sobą starotestamentowej chrystologii z teologią Pawła oraz Autora Listu do Hebrajczyków? Które aspekty starotestamentowego mesjanizmu przebadane teksty Nowego Testamentu akcentują najmocniej, a które pomijają w odniesieniu do Jezusa Chrystusa i Jego dzieła?
- 5) W nurcie starotestamentowej teologii mesjańskiej na centralnym miejscu znajduje się zawsze osoba Mesjasza oraz tzw. czasy mesjańskie będące rezultatem Jego aktywności zbawczej. Na bazie przebadanych tradycji z Corpus Paulinum i Listu do Hebrajczyków proszę wskazać te teksty, które nawiązują do idei czasów mesjańskich. Proszę też sprecyzować ich nowatorstwo w stosunku do wzorców starotestamentowych.

IV. Wniosek końcowy:

Całościowe spojrzenie na recenzowaną rozprawę doktorską prowadzi do przekonania, że jest ona pracą naukową o pozytywnym walorze, tak pod względem merytorycznym, jak i formalnym. Rozprawa potwierdza, że Doktorant w zadowalający sposób ujął, zaprezentował i przeanalizował wybrane teksty chrystologiczne Starego i Nowego Testamentu, posługując się wystarczająco poprawnym warsztatem naukowym. W związku z tym, iż dysertacja spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim, stawiam formalny wniosek o dopuszczenie Ks. dr hab. Kazimierza Pierzchałę, prof. KUL, do dalszych etapów przewodu doktorskiego i wyrażam przekonanie, że jego rozprawa, po koniecznych korektach i modyfikacjach, wpisze się dorobku naukowego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

